

Afrika in nood

Zes maart 1957 was een historische datum voor Afrika ten zuiden van de Sahara: als eerste land verwerf Ghana zijn onafhankelijkheid. Diepe indruk alom. Een kettingreactie kwam op gang. In 1960 werden 16 nieuwe staten, bijna alle uit dit deel van de wereld, tot de Verenigde Naties toegelaten. Afrika was begonnen zijn eigen rol in de gemeenschap der volkeren te spelen. Reden genoeg voor de toenmalige secretaris-generaal van de wereldorganisatie, Dag Hammarskjöld, eind 1959 een bliksemreis door niet minder dan 24 landen, territoria en streken te ondernemen¹. De Zweed kwam diep onder de indruk van wat hij had gezien terug. Hij was vol verwachting van wat er gedaan kon worden, waarbij hij de VN een sleutelrol toebedacht. Anderhalf jaar later vond hij in dat zelfde continent zijn tragisch einde.

We maken nu een grote sprong en richten de blik op een bijeenkomst die 20 jaar later, in 1979, in Monrovia plaatsvond. Een aantal hoge VN-functionarissen van Afrikaanse afkomst stak daar zijn teleurstelling niet onder stoelen of banken over wat zich in de tussentijd had afgespeeld. Aan veel zaken moest zo snel mogelijk een einde komen: aan de naïving van het Euro-amerikaanse buitenland, aan de 'obsessieve opeenhoping' van materiële goederen en geldelijk bezit, aan 'het kwaad van de bedriegelijke slogans en de uiterst magere prestaties', aan de minachting van de mensenrechten. Dat laatste was in de koloniale tijd steeds aan de toenmalige machthebbers verweten, maar nu de teugels in eigen handen waren, was er niet veel verbetering. De jonge generatie zou, op basis van de eigen tradities en cultuur, voor een heel ander soort leiderschap moeten worden opgeleid.

Was deze kritiek voornamelijk van morele aard, er waren natuurlijk nog vele andere in- en externe redenen voor de slechte start. Reeds in 1962 publiceerde de Franse agronoom en Afrika-kenner René Dumont zijn opzienbarende boek *L'Afrique noire est mal partie*, waarin hij aantoonde dat de industriële en agrarische ontwikkeling door verschillende traditionele en eigentijdse belemmeringen werd verhinderd. In latere publikaties (bij voorbeeld *Pour l'Afrique j'accuse* (1986)) verweet hij de inheemse elites, maar ook de westelijke

hulpverleners, de eenzijdige gerichtheid op de export en de verwaarlozing van het milieu. Dit soort pessimistische publikaties bleef de toon aangeven; succesverhalen die in de loop der jaren over sommige ontwikkelingslanden de ronde begonnen te doen, waren er voor Afrika zelden bij. Wat was er dan in de jaren na de onafhankelijkheid aan de hand?

Oorzaken van de neergang

Aanvankelijk zag het er niet naar uit dat Afrika zulke slechte tijden tegemoet zou gaan². In de jaren vijftig werd er voldoende voedsel geproduceerd, er bleef nog over voor de uitvoer. De export in het algemeen nam met 5% per jaar toe. De bevolkingsgroei bleef met een gemiddelde groeivoet van 2% per jaar onder die van het bnp. Het vrije Afrika scheen gezond te groeien. Na 1970 echter begon de toestand te verslechteren, om in de jaren tachtig crisisproporties aan te nemen. De oorzaken van de verslechtering zijn deels internationaal, deels specifiek voor het Afrikaanse continent. Hoe slecht Afrika afstak bij andere tot de derde wereld behorende werelddelen, blijkt wel uit het feit dat van de 41 'minst ontwikkelde landen' (LDC's) die er momenteel zijn, er 27 in Afrika ten zuiden van de Sahara liggen; anders gezegd, van de 48 staten in dit gebied heeft meer dan de helft de LDC-status. Het VN-prioriteitenprogramma 1981-1990 voor hulpverlening aan Afrika (SNPA)³ is tot nu toe helaas onbevredigend verlopen, ofschoon er, zoals we verderop zullen zien, aspecten aan verbonden zijn die voor de toekomst iets kunnen beloven.

Over de oorzaken van de neergang is langzaam maar zeker een min of meer internationale consensus ontstaan, die haar neerslag heeft gevonden in unaniem door de Algemene Vergadering van de VN aangenomen resoluties. Samengevat kunnen die oorzaken als volgt worden weergegeven.

In de eerste plaats de politieke situatie. Wat de koloniale mogendheden na hun vertrek overlieten, was een groot aantal staten waarvan de grenzen waren vastgesteld zonder er op te letten of de interne cohesie (de verhouding tussen de in het gebied wonende stammen

van wie de woongebieden bovendien nog vaak over verschillende staten verdeeld waren) de opbouw van een natie of althans het verwerven van eigen economische bestaansmogelijkheden toeliet. De Marokkaanse econoom Mahdi Elmandjra merkt daarover op: "The difficulty in Africa is that many of its national entities do not have sufficient critical mass (population and resources) nor an economy of scale to enable them to develop in a self-reliant manner: half of the African countries have populations of less than five million people and only two countries have populations of more than 50 million. The only option left for the survival of a good number of African countries is 'development aid', which in many instances amounts to a subsidy to stay afloat"⁴. Een uitweg is de vorming van regionale en subregionale groeperingen, maar dat is een uiterst moeilijke zaak, die het overwinnen van talrijke economische en politieke hindernissen en de doorkruising van gevestigde belangen vereist. In Europa kan men daarover meepraten. Van de gevolgen van deze versnippering, die zich ontaardt in gewelddadigheden binnen en tussen de nieuwe staten, kan men bijna dagelijks in de media kennis nemen; soms (in zuidelijk Afrika bij voorbeeld) lijkt zelfs vrijwel geen kans op een vreedzame oplossing binnen afzienbare tijd aanwezig. Vijf miljoen vluchtelingen (op een wereldtotaal van meer dan 12 miljoen) zijn het directe gevolg van al deze conflicten.

Op zulke wankele grondslagen valt het niet licht een goed functionerend economisch bestel te bouwen. De fysieke infrastructuur is bijna overal zwak, goed management is schaars, nepotisme en corruptie zijn endemisch, zoals verlichte Afrikanen niet aarzelen te beken. Een hoofdprobleem was dat de meeste nationale ontwikkelingsplannen een te geringe rol hebben toegekend aan de landbouw, hoewel 80% van de bevolking op het platteland leeft. Geen wonder dat er in de jaren zeventig in een aantal landen hongersnood begon op te treden na de landurige droogten in 1972-1974 in met name de Sahel. Een herhaling op nog grotere schaal vond vanaf de herfst 1984 plaats. Dit leidde tot de oprichting van een speciaal bureau van de VN voor coördinatie van de omvangrijke internationale hulpacties. Hierdoor kon worden

1. Voor een beschrijving van die reis zie: B. Urquhart, *Hammarskjöld*, New York, 1972, blz. 378-388.

2. De gegevens zijn ontleend aan rapporten van verschillende VN-organisaties en het speciale Afrika-nummer van *Development*, uitgegeven door de Society for International Development, 1987, nr. 2/3.

3. Zie over dit programma mijn artikel Hulp voor de armste landen, *ESB*, 31 juli 1985, blz. 765-768.

4. *Development*, op. cit., blz. 18.

voorkomen dat er nog meer slachtoffers vielen. Een nieuwe herhaling dreigde toen in de herfst van vorig jaar duidelijk werd dat in een aantal landen, Ethiopië voorop, de oogst door gebrek aan regen weer zou mislukken. Ook nu reageerde de internationale gemeenschap genereus en stelde aan bij voorbeeld Ethiopië 1,3 miljoen ton graan ter beschikking (waaronder voor de eerste keer een grote schenking (250.000 ton) van de Sovjetunie). Op dit ogenblik is sprake van een sprinkhanenplaag. Het is dus niet te zeggen wanneer de huidige hongerdreiging voorbij zal zijn (om van het effect van politieke geschillen maar niet te spreken).

Bij dit alles komt een sterke bevolkingsdruk. De prognoses wijzen erop dat de verdubbeling van de bevolking in de jaren 1950-1980 (van 220 tot 470 miljoen) doorzet en dat voor de volgende verdubbeling slechts 20 jaren nodig zullen zijn. Tallozen zoeken hun heil in de grote steden, waar het inwonertal buiten alle proporties toeneemt, maar waar evenmin arbeid en brood beschikbaar zijn. Wat de gezondheidstoestand betreft blijft de kindersterfte volgens UNICEF van schrikbarende omvang: jaarlijks sterven in Afrika 4,5 miljoen kinderen beneden de vijf jaar en dat getal zal tot het eind van de eeuw naar verwachting toenemen, terwijl het in niet-Afrikaanse ontwikkelingslanden zal afnemen. Aids is een andere verschrikking; er zijn berichten die er op duiden dat deze ziekte zich met name in de hogere lagen van de bevolking verspreidt en dus de rijen van degenen die hun land moeten leiden, uitdunt.

Er mag echter geen eenzijdig beeld getekend worden. Afrika werd evenzeer het slachtoffer van de crisis in de wereldeconomie die in de jaren zeventig inzette. Alles leek samen te spannen om de toestand te verslechteren: de opeenvolgende olieschokken, de daling van de grondstofprijzen terwijl de inflatie de import duurder maakte, de protectionistische landbouwpolitiek van het westen en de sterk stijgende schuldenlast. Hoe slecht de toestand geworden was, blijkt uit een door de Wereldvoedselraad (Rome) gepubliceerde statistiek over het aantal calorieën per dag per inwoner in Afrika beneden de Sahara: in 1979-1981 2.150 cal., in 1983-1985 2.051 cal., het laagste cijfer van de regio's van de derde wereld (geen gegevens over India en China). Dit betekent niet dat de op deze wijze gevoede mensen op de drempel van de hongerdood staan, maar wel dat: "they are chronically deprived of the food necessary for them to lead and enjoy an active healthy life and develop their human potential"⁵. Het verschil met werkelijke honger is klein; op zo'n grondslag kan geen gemeenschap zich ontwikkelen.

Pogingen tot ommekeer

Tegen het eind van de jaren zeventig werd het de Afrikaanse regeringen duidelijk dat het zo niet kon doorgaan. Op de reeds vermelde bijeenkomst in Monrovia werd een plan uitgewerkt dat in 1980 in Lagos door de leden van de Organisation of African Unity (OAU) werd goedgekeurd onder de naam "Monrovia Strategy for the Economic Development of Africa", kortweg het Lagosplan⁶. De Wereldbank kwam het jaar daarop met haar eerste Afrika-rapport. De twee instanties zochten de oorzaken voor de crisis op verschillende wijze. De Afrikanen legden de nadruk op externe factoren: de voor hun werelddeel en de ontwikkelingslanden in het algemeen ongunstige internationale economische toestand en de uit de koloniale tijd geërfd economische structuren; om de problemen te overwinnen postuleerden zij het concept van de 'self-reliance'. De Wereldbank daarentegen kritiseerde het beleid van de Afrikaanse machthebbers op diverse punten: met name de economische politiek (en dan vooral de agrarische politiek) en het ontbreken van energieke maatregelen om de bevolkingsgroei in te dammen. De Bank bepleitte vooral structuurhervormingen, opening naar buiten en integratie in de wereldmarkt.

Hoe groot de verschillen ook waren over wat er ondernomen zou moeten worden, er was alarm geslagen en het was tot de internationale gemeenschap doorgedrongen dat Afrika bijzondere aandacht verdiende. Verschillende multilaterale organisaties begonnen meer voor het continent te doen, met voorop de Wereldbank en het ontwikkelingsprogramma van de VN (UNDP)⁷. Belangrijk was de door de Algemene Vergadering van de VN in resolutie 39/29 op 3 december 1984 aangenomen verklaring over de "Critical economic situation of Africa". Deze schilderde in heldere woorden de nood, maar kwam nog niet tot doelbewuste actie. Ook de op dat ogenblik voor de ogen van de hele wereld zichtbaar wordende 'Great African drought disaster' hielp de geesten voor daden rijp te maken.

Actieplan

De voorloper was het door de OAU in juli 1985 aangekondigde 'Africa's Priority Programme for Economic Recovery 1986-1990', afgekort APPER. Als antwoord daarop begonnen onder leiding van de vroegere EG-commissaris Edgar Pisani uitvoerige beraadslagingen die er ten slotte toe leidden dat de Algemene Vergadering van de VN in een buitengewone zitting in de laatste

week van juni 1986 het 'United Nations Programme of Action for African Economic Recovery 1986-1990' (UN-PAAERD) aannam en met enige fanfare (een in Afrika begonnen en in New York eindigende estafette-loop en wandeltochten in 115 steden) ten doop hield. Show en ontwikkeling schijnen steeds meer samen te gaan.

Het was de taak van Pisani voor het nieuwe Afrika-programma een analyse te maken van de situatie en een gemeenschappelijke gedragslijn tot stand te brengen die voor alle partijen aanvaardbaar was. Er waren immers contrasterende zienswijzen, zoals hierboven aangeduid, tussen het Lagosplan en de westelijke donors waarvan de houding grosso modo met die van de Wereldbank overeenstemde. In APPER en UN-PAAERD kwam het tot een toenadering van de standpunten ondanks terminologische verschillen. Men kwam tot overeenstemming over de noodzaak van structuurhervormingen en het bevorderen van de economische groei. De Afrikanen benadrukten daarbij meer het prioritaire karakter van de agrarische ontwikkeling, terwijl de Wereldbank dit weliswaar niet ontkent maar voor de korte termijn meer nadruk legt op devaluatie van de wisselkoersen, het opheffen van de tegenstelling stad-land en het verminderen van de overmatige bureaucratie. Een ander punt van belang is dat het Lagosplan de demografische explosie in het geheel niet vermeldde, maar dat de Afrikanen nu toch ook tot de conclusie kwamen, dat de bevolkingsontwikkeling in overeenstemming zou moeten zijn met de bodembenuiting, de bewoningsdichtheid en de wenselijke economische groei. In de landbouwpolitiek komen al deze elementen samen. Dat de Afrikanen grote moeilijkheden ondervinden hun agrarische producten op de markten van Europa en het westen af te zetten, mag daarbij niet onvermeld blijven.

Van het grootste belang voor het welzijn van het VN-programma is en blijft natuurlijk wat de donors bereid zijn aan ontwikkelingshulp op concessionele voorwaarden op tafel te leggen. APPER had becijferd dat de volledige verwezenlijking van het vierjarenprogramma investeringen van \$ 128,5 miljard zou vergen, waarvan de Afrikaanse regeringen \$ 82,5 miljard zouden moeten opbrengen en het buitenland \$ 46 miljard. Daarbij zou de kwaliteit van de ont-

5. WFC/Doc., 1987/2, 8 april 1987, blz. 3.

6. Een doorlopend overzicht geeft K. Melchers in: Afrika: vrijwillige und onvrijwillige 'Politikreformen', in het tijdschrift *Vereinte Nationen*, Bonn, 1986, blz. 90-94.

7. Over dit programma voor technische samenwerking zie mijn artikel Het ontwikkelingswerk van de Verenigde Naties in onze vaarwater, *ESB*, 9 mei 1984, blz. 433-437.

wikkelingshulp verhoogd dienen te worden. Ook zouden de donorlanden niet aan commercieel voordeel moeten denken wanneer ze hulp verlenen en zou er voor de ontvangende landen redelijke zekerheid moeten bestaan dat er wat de financiële middelen betreft op continuïteit gerekend zou kunnen. Hiermee komen we op een kernpunt van het hele plan: als de jaarlijkse hulp aan Afrika niet drastisch wordt verhoogd, dan blijft het herstelprogramma in mooie woorden steken.

Aan te tekenen valt, dat de debatten in de Algemene Vergadering in de buitengewone zitting qua toon en inhoud door gematigdheid gekarakteriseerd werden. De OAU-president, de president van Senegal Abdou Diouf, onderstreepte het belang van het programma door te verklaren dat "slechts weinig Afrikaanse landen zullen overleven wanneer de dingen zo doorgaan als tot nu toe". De Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken George Shultz betitelde de buitengewone zitting als een "historisch keerpunt voor het Afrikaanse continent" en hij noemde een aantal landen, niet minder dan tien, die naar zijn mening de weg van een succesrijke hervormingspolitiek al waren opgegaan. Alleen de spreker van de Sovjetunie, de vice-minister van Buitenlandse Zaken Woronzow, liet weer de oude grammofoonplaat horen: dat de 'ware oorzaken' van de crisis in Afrika in het kolonialisme wortelen: de genadeloze plundering en de egoïstische gedragingen van de voormalige koloniale machten. Hiermee werd opnieuw duidelijk dat Moskou de Noord-Zuid-problematiek als een zaak beschouwt die in de eerste plaats het westen aangaat.

Het schuldenvraagstuk

Bij de besprekingen betreffende het herstelplan voor Afrika werd aan één probleem bijzondere aandacht besteed, namelijk aan de kwestie van de verpletterende schuldenlast. Dit vraagstuk kwam op in verband met de vraag of de voorgestelde stroom financiële hulp, zoals boven omschreven, voldoende zou zijn "to avoid disaster and put Africa back on the road to recovery and development". Deze vraag werd door de secretaris-generaal van de VN van voldoende betekenis geacht om in april 1987 een internationale groep van financiële deskundigen uit te nodigen daarover advies uit te brengen. Als voorzitter trad sir Douglas Wass op, de voormalig Permanent Secretary of the Treasury in Groot-Brittannië en een van de leden was André Batenburg, de ex-voorzitter van de Raad van Bestuur van de Algemene Bank Nederland. Op 22 februari jl. werd het advies uitgebracht.

Kort samengevat werden de volgende voorstellen gelanceerd. Allereerst wat het schuldenvraagstuk betreft:

- leningen uit ontwikkelingshulpfondsen aan landen waarvan het onwaarschijnlijk is dat ze kredietwaardig zullen worden, dienen in schenkingen omgezet te worden. Aan lage-inkomenslanden met geringe vooruitzichten op het bereiken van kredietwaardigheid binnen afzienbare termijn moet voor de komende drie jaren wat hun rente- en aflossingsverplichtingen betreft een herstructurering worden toegestaan. In de nieuwe opzet zouden de schulden een lage rentevoet moeten krijgen;
- leningen van de Wereldbank en het Internationale Monetair Fonds worden in de toekomst op de gebruikelijke voorwaarden verleend;
- particuliere banken moeten hun rol spelen door uitstaande leningen op aanvaardbare voorwaarden te herfinancieren.

Deze suggesties moeten gezien worden tegen de achtergrond van de totale schuld van Afrika ten zuiden van de Sahara van \$ 100 miljard, waarvan een kwart door particuliere banken gefinancierd is. De adviesgroep becijferde dat het werelddeel ten minste \$ 5 miljard per jaar aan additionele middelen nodig zou hebben om de gevolgen te boven te komen van de achteruitgang van de exportprijzen en van de niet meer op te brengen schuldendienst in de jaren tachtig. Nieuwe reeds aangekondigde initiatieven van de Wereldbank, het IMF en de Afrikaanse Ontwikkelingsbank zouden daarvan ongeveer \$ 3 miljard kunnen opbrengen. Het gat van \$ 2 miljard zou door de voorgestelde herstructurering van de uitstaande schulden (\$ 1 miljard) en met toegenomen ontwikkelingshulp onder bilaterale programma's (ook \$ 1 miljard) gevuld dienen te worden.

Wat de officiële ontwikkelingshulp betreft maakten de OECD-landen (inclusief de EG) te zamen met de OPEC-landen en de onder de VN vallende multilaterale organisaties in 1986 \$ 6,5 miljard over (Nederland \$ 322 miljoen; daarbij is te tellen het aandeel van ons land in de programma's van de EG en de verschillende VN-instellingen). Dit bedrag vertoont een teruggang vergeleken met 1985, het jaar van de grote hongersnood die tot extra internationale hulp leidde. Eén ding is zeker: de internationale gemeenschap moet nog een lange weg gaan om de, bovenvermelde herstelprogramma's financieel mogelijk te maken. Het eerste jaar na de aanvaarding van het grote VN-Vierjarenplan was volgens de Nigeriaan prof. Adebayo Adededeji, Executive Secretary van de Economische Commissie voor Afrika in elk geval "a most di-

sappointing year for Africa", dat voor de meerderheid van de Afrikaanse bevolking een verdere achteruitgang van inkomsten (1,5%) gebracht had, daarmee de daling die sinds 1980 had plaatsgevonden (gemiddeld ongeveer 3,4% per jaar) voortzettend.

Levensomstandigheden

Wat betekent dit alles voor het dagelijkse leven van de Afrikanen? Ook dat is onderzocht door een speciale studiegroep, die de de gevolgen van het grote aanpassingsproces waaraan Afrika onderworpen wordt, voor de directe levensomstandigheden onder de loep zou nemen. De in Khartoum in maart jl. wederom onder auspiciën van de VN samengekomen vertegenwoordigers van vele Afrikaanse landen en internationale organisaties aanvaardden de bittere noodzaak van de saneringsmaatregelen, maar wezen er op dat deze slechts tot succes zouden kunnen leiden indien "sociale en menselijke prioriteiten" centraal zouden staan. Wat tot nu toe geschied was, had de 'condition humaine' van de bevolking meer kwaad dan goed gedaan. Hiermee werd kritiek geuit op hetgeen tot dan toe door de Afrikaanse regeringen maar ook door de Wereldbank, het IMF en andere geldgevers verricht was. In een 'Verklaring van Khartoum' werd geproclameerd dat aan de talrijke randgroepen, de armen in stad en land, vrouwen, gehandicapten, jongeren, enz. "de hoogste aandacht in het economische proces" zou worden geschonken. Hoe de voorhanden zijnde middelen besteed zullen worden, ook voor sociale doeleinden, is uiteindelijk een politieke beslissing die voor de verantwoordelijkheid komt van de betrokken regeringen. Ook de noodzaak van de naleving van de mensenrechten, meer persoonlijke vrijheid, een groter aandeel van de burgers in de macht en meer aandacht voor het platteland tegenover de steden, werden beklemtoond.

De kwaliteit van de ontwikkelingsprogramma's

Zoals we zagen, was verbetering van de besteding van de verleende ontwikkelingshulp een van de thema's waarop de donors in het kader van het Afrikaanse programma aandrongen. Wat dit betreft is in veel landen van het continent, met name in de landen die sinds 1981 bij het lopende SNPA-programma (zie boven) betrokken zijn, een proces op gang gekomen dat van nut zal zijn. Onder auspiciën van de Wereldbank, en later nog intensiever door de inscha-

---

keling van de UNDP, is er voor een hele serie landen in Afrika (en ook daarbuiten omdat de SNPA zich niet tot Afrika beperkt) een stelsel van regelmatig overleg en onderlinge coördinatie door middel van regelmatige ronde-tafelconferenties op gang gekomen. Hierbij ontmoeten de regering van het ontvangende land en de bilaterale en multilaterale instanties die aan de ontwikkeling van dat land deelnemen elkaar. De keuze van de deelnemers wordt door het ontvangende land bepaald. Niet alleen macro-economische plannen maar ook sectorale projecten en de financiering ervan zullen ter discussie worden gesteld. Door periodiek overleg kan zo worden nagegaan wat er van het overeengekomene terechtgekomen is. Daarbij kunnen niet alleen de autoriteiten van het ontvangende land onderzocht worden, maar worden ook de donorinstanties aan de tand gevoeld of zij de op zich genomen verplichtingen ook werkelijk nagekomen zijn. De door de UNDP georganiseerde bijeenkomsten zijn afgestemd op de vierjarencycli van technische samenwerking die onder het programma van deze organisatie ten uitvoer gelegd worden. Bij de vergaderingen over projecten worden ook *particuliere hulporganisaties*, voor zover ze op het behandelde terrein actief zijn, uitgenodigd.

Slot

De ervaring met grote internationale programma's, met decennia die aan een bepaald thema gewijd zijn enz., heeft intussen wel geleerd dat de — meestal (te) hoog gestelde — doelen slechts ten dele bereikt worden. De lat wordt hoog gelegd, we zien wel hoever we komen, is meestal de gedachten-gang. Met het VN-programma voor Afrika zal het wel niet anders zijn, al betekent dat natuurlijk geenszins dat het geheel een futiliteit zou kunnen blijken te zijn. Het was hard nodig dat Afrika in mondiaal verband een duidelijke prioriteit kreeg. De Algemene Vergadering zal het programma in de komende herfstzitting op haar agenda krijgen en dat zal zo doorgaan tot het laatste programmajaar achter de rug is. Waarschijnlijk zal er na 1990 ook een vervolg zijn (zoals dat ook bij de in dat zelfde jaar aflopende SNPA te verwachten is). In de tussentijd is er, zo mag men hopen, in elk geval iets in het geplaagde Afrika verbeterd. Ten slotte: er is concurrentie. De VN lanceerden dit jaar nog twee andere dingende hulpprogramma's, een voor Midden-Amerika (\$ 4,3 mrd.) en een voor terugkerende Afghanen (bijna \$ 2 mrd.)

V.A.M. Beermann